ePublishing

ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ
EKT NATIONAL DOCUMENTATION CENTRE

Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας

Τόμ. 23 (2009)

Τόμ. 22-23 (2009): Έρευνα και Καινοτομία

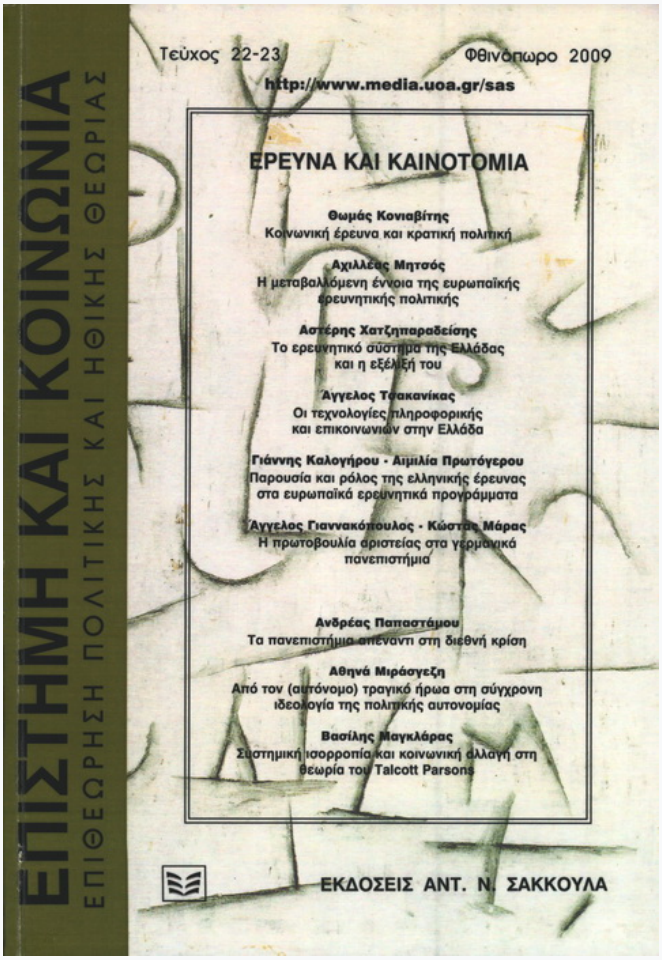

Προλεγόμενα 22ου-23ου Τεύχους

Ηλίας Κατσούλης

doi: 10.12681/sas.10320

Copyright © 2016, Ηλίας Κατσούλης

Άδεια χρήσης Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0.

Βιβλιογραφική αναφορά:

Κατσούλης Η. (2016). Προλεγόμενα 22ου-23ου Τεύχους. *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, *23*, III-XIV. https://doi.org/10.12681/sas.10320

https://epublishing.ekt.gr | **e-Εκδότης:** EKT | **Πρόσβαση:** 16/04/2024 12:50:20

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ

Wie kann ich dem Vorsitzenden der Deutschen Bank vertrauen,
wenn er Hölderlin nicht kennt?

Στην εισαγωγή του βιβλίου του *Knowledge and the Wealth of Nations* (2007), ο David Warsh ξεκινά με το γνωστό γνωμικό: Δώσε σε έναν άνθρωπο ένα ψάρι και θα τον χορτάσεις μιαν ημέρα. Μάθε του να ψαρεύει και θα τον ταΐσεις για όλη του τη ζωή. Εάν, μάλιστα, τον μάθεις μια καλύτερη μέθοδο ψαρέματος ή, ακόμη περισσότερο, την ιχθυοκαλλιέργεια και εάν, επιπλέον, τον μάθεις να προστατεύει τις θάλασσες από την υπεραλίευση, τότε θα ταΐσεις έναν μεγάλο αριθμό ανθρώπων. Εάν οι συνθήκες το επιτρέπουν, αυτό μπορεί να σε κάνει πλούσιο, συμπεραίνει ο Warsh, για να καταλήξει: Νέες ιδέες, περισσότερο από τις αποταμιεύσεις ή τις επενδύσεις ή ακόμη και από την εκπαίδευση, αποτελούν το κλειδί της ευημερίας και για την ατομική ευτυχία και για τον πλούτο των εθνών και την οικονομική ανάπτυξη. Είναι λοιπόν οι ιδέες οι οποίες, εμπλουτισμένες με άλλες ιδέες, με ιδέες ιδεών ή μετα-ιδέες, συγκροτούν τον φορέα της ανάπτυξης και της προόδου. Βέβαια, για να δώσουν οι ιδέες αυτό που μπορούν, πρέπει να συνδέονται με συμφέροντα που θα τις προωθήσουν. Αλλά και αυτά τα συμφέροντα θα πρέπει να έχουν τη νομιμοποίησή τους στον κόσμο των ιδεών.

Είναι, λοιπόν, ο χώρος παραγωγής ιδεών, δηλαδή η έρευνα και οι φορείς της –τα πανεπιστήμια, τα ερευνητικά κέντρα και ινστιτούτα–, είναι προπάντων οι ερευνητές εκείνοι που προάγουν την ανάπτυξη με την ευρύτερη, την ποιοτική, σημασία του όρου είτε αυτή είναι οικονομική είτε κοινωνική/πολιτική είτε πολιτισμική ή ό,τι άλλο και είναι τα κίνητρα εκείνα που δημιουργούν συμφέροντα τα οποία πρέπει να ικανοποιηθούν και να κάνουν την όλη διαδικασία αποτελεσματική.

Εκείνος που έθεσε στο επίκεντρο του ερευνητικού του ενδιαφέροντος την παραγωγή ιδεών είναι ο Paul Romer, καθηγητής Οικονομικών στο Stanford, ο οποίος θεωρείται ο κύριος εκπρόσωπος της 'Νέας Θεωρίας της Ανάπτυξης' [New Growth Theory] που, ιδιαίτερα στην εποχή της παγκοσμιοποίησης, έχει αποκτήσει κεντρική θέση στην οικονομική θεωρία. Ο Romer, σε αντίθεση με τα κλασικά

οικονομικά, υποστηρίζει ότι στις χώρες της ελεύθερης οικονομίας οι αποδόσεις των συντελεστών παραγωγής όχι μόνον δεν φθίνουν αλλά, όπως έχουν αποδείξει μεταξύ άλλων και οι R. Solow και T. Swan, αυξάνονται και αυτό λόγω των εξωτερικών οικονομιών (βλ. μεταξύ άλλων, *Increasing Returns and Long-run Growth*, 1986). Οι εξωτερικές οικονομίες είναι εκείνες που προκαλούν τις αύξουσες αποδόσεις οι οποίες, όπως στο παρελθόν έτσι και τώρα, καταγράφονται στους εθνικούς λογαριασμούς των αναπτυγμένων χωρών. Σε αυτές τις εξωτερικές οικονομίες ο Romer εντάσσει τις ιδέες, οι οποίες δεν είναι άλλες από τις γνώσεις που παράγουν καινοτομίες και εισάγονται στη συνάρτηση παραγωγής αυξάνοντας το παραγόμενο αποτέλεσμα [output] και την ευημερία. Εκείνο που ο Romer και οι περισσότεροι οικονομολόγοι υποστηρίζουν –και γι' αυτό ασκούν μεγάλη επιρροή στη διαμόρφωση της πολιτικής της έρευνας διεθνώς– είναι ότι 'χρήσιμες' ιδέες και γνώση παράγονται στα πλαίσια των θετικών επιστημών. Ο Romer, μάλιστα, φτάνει να λέει ότι φοιτητές και πτυχιούχοι των πανεπιστημίων θα πρέπει να ενθαρρύνονται να πάρουν το δίπλωμά τους στις φυσικές και τις τεχνολογικές επιστήμες [science and engineering] 'αλλά όχι στη μουσική ή την ιστορία' και προτρέπει πανεπιστήμια, ερευνητικά κέντρα και την πολιτεία να στραφούν σε αυτή την κατεύθυνση (An Interview with Paul Romer on Economic Growth, www.econlib.org/Library/Columns/y2007/romergrowth.html, 05/11/07).

Στα πλαίσια της συζήτησης για τον νέο νόμο για την έρευνα που ψήφισε η προηγούμενη κυβέρνηση, 22 'διεθνώς αναγνωρισμένοι έλληνες επιστήμονες' υπέγραψαν μια διακήρυξη με τίτλο 'SOS για την έρευνα' (*ΒήμαScience*, 06/07/08) στην οποία υποστήριξαν ότι

> Η επιστημονική έρευνα αποτελεί, μεταξύ άλλων, μοχλό υγιούς ανάπτυξης, προϋπόθεση προστασίας του περιβάλλοντος, αναγκαίο όρο για παροχή εξειδικευμένων υπηρεσιών υγείας, βάση για ανάπτυξη αμυντικής τεχνολογίας και απαραίτητο στοιχείο πανεπιστημιακής εκπαίδευσης και πολιτισμού. Ο ρόλος της στις νέες συνθήκες του παγκόσμιου ανταγωνισμού και των συνεχών ανακατατάξεων έχει γίνει τόσο σημαντικός ώστε η ευημερία ή η περιθωριοποίηση μιας χώρας θα κριθεί σε μεγάλο βαθμό από την ικανότητά της να παράγει νέα γνώση, να αναπτύσσει τεχνολογία και να καινοτομεί...

Στους '22 αναγνωρισμένους' έλληνες επιστήμονες που υπογράφουν αυτή τη διακήρυξη δεν υπάρχει ούτε ένας κοινωνικός –με την ευρεία έννοια του όρου– επιστήμονας. Και εδώ η έρευνα αφορά τις sciences και το engineering.

Όμως η 'ενότητα των επιστημών' αποτελεί κατάκτηση των νεωτερικών κοινωνιών ήδη από την εποχή του Wilhelm von Humbolt και ήταν ακριβώς ο Διαφωτισμός εκείνος που ξεπέρασε τον διαχωρισμό των επιστημών σε 'ανώτερες' και 'κατώτερες'. Στην περίφημη πραγματεία του *Der Streit der Fakultäten* (1794), ο Im-

manuel Kant δείχνει πώς η 'κατώτερη επιστήμη', σύμφωνα με την τότε κυβερνητική διαβάθμιση των επιστημών, δηλαδή η φιλοσοφία, που περιλάμβανε δύο τμήματα: της ιστορικής γνώσης [historische Erkenntnis] και της καθαρής γνώσης του ορθού λόγου [reine Vernunfterkenntniss], 'απλώνεται σε όλα τα μέρη της ανθρώπινης γνώσης... μόνον που δεν τα κάνει όλα... περιεχόμενο... αλλά αντικείμενο του ελέγχου και της κριτικής με σκοπό το όφελος των επιστημών'.

Είναι, λοιπόν η φιλοσοφική σχολή που μπορεί 'να ασχοληθεί με όλες τις θεωρίες για να τις υποβάλλει στην κριτική της αλήθειας τους'. Είναι ενδεικτικό, και ο Kant το αναδεικνύει, ότι οι τρεις 'ανώτερες επιστήμες' –σύμφωνα με την εκτίμηση της κυβέρνησης– δηλαδή η θεολογία, η νομική και η ιατρική, της ήταν χρήσιμες στις επιδιώξεις της αφού: η πρώτη, η θεολογία, της επέτρεπε να δει 'στο εσωτερικό των σκέψεων και των πιο απόκρυφων θελήσεων των υποτελών, να ανακαλύψει και να χειραγωγήσει εκείνες που έχουν τη μεγαλύτερη επιρροή'· η δεύτερη, η νομική, της επέτρεπε 'να κρατάει την εξωτερική συμπεριφορά των υποτελών υπό τον έλεγχο των δημόσιων νόμων'· και η τρίτη, η ιατρική, της επέτρεπε 'να εξασφαλίζει έναν υγιή και πολυπληθή λαό, τον οποίο θα μπορούσε να χρησιμοποιήσει για τους σκοπούς της'. Αν το κίνημα του Διαφωτισμού, στο οποίο ο I. Kant κατέχει ξεχωριστή, δεσπόζουσα θέση, έχει επιτύχει κάτι το σημαντικό και με διάρκεια είναι ακριβώς η ανάδειξη της σχέσης κυρίαρχου-υποτελούς που έπρεπε να ξεπεραστεί για να μπορέσει ο άνθρωπος να απαλλαγεί 'από την ανωριμότητα για την οποία αυτός φέρει την ευθύνη' (I. Kant, *Was ist Aufklärung*, 1783).

Ο Max Weber ήταν εκείνος ο οποίος στήριξε ακριβώς στην ελευθερία από εξαρτήσεις πολιτικού, ιδεολογικού ή κοινωνικού-οικονομικού χαρακτήρα, ελευθερία που εδράζεται στην αντικειμενικότητα και την ουδετερότητα της έρευνας, την ιδιαιτερότητα της θέσης των κοινωνικών επιστημών –των Kulturwissenschaften όπως αποκαλούνταν στην εποχή του– ως κριτικών επιστημών στο όλο σύστημα των επιστημών. Εκείνο που ο M. Weber ήθελε να επιτύχει ήταν να υπερβεί τη μεθοδολογική αντίθεση φυσικών και κοινωνικών επιστημών, νομοτέλειας και ιστορίας, και γι' αυτό έθεσε ως στόχο της έρευνάς του των κοινωνικών φαινομένων την άρση (Aufhebung) της αντιθετικής σχέσης έννοιας και πραγματικότητας και τη διαλεκτική ολοκλήρωσή της σε μια νέα ενότητα, εκείνη του νοήματος. Είναι ακριβώς το νόημα της συνάρτησης των πολιτισμικών φαινομένων, του καταλογισμού τους σε μια ή περισσότερες αιτίες, που η έρευνα οφείλει κάθε φορά να αναδεικνύει και αυτό το επιτυγχάνει με την 'κατανόηση' των στοιχείων που συνθέτουν μια πραγματικότητα. Πέρα, λοιπόν, από την αιτιακή σχέση των φαινομένων, φυσικών και ιστορικών, το μεταβαλλόμενο νόημα των ιστορικών εννοιών είναι εκείνο που μας συνδέει με την εποχή, τον πολιτισμό, τα συμφέροντα, τις ιδέες και ό,τι άλλο, που κάνει απαραίτητη την ενότητα των επιστημών και εξηγεί...

γιατί δεν εμπιστεύομαι τον Διοικητή της Κεντρικής Τράπεζας που δεν γνωρίζει Hölderlin.

Από τότε τα πράγματα συνεχώς αλλάζουν, όχι όμως από ό,τι φαίνεται και στον χώρο των επιστημών στον οποίο, τουλάχιστον από την απαρχή της νέας φάσης της παγκοσμιοποίησης και της έντασης του ανταγωνισμού που τη συνοδεύει, διαμορφώνεται μια νέα ιεράρχηση. Αυτή την ιεράρχηση δεν την προωθούν, όπως παλαιά, μόνον οι κυβερνήσεις αλλά την προωθούν και/προπάντων αυτοί που θεωρούν ότι η γνώση παράγεται μόνον από εκείνες τις επιστήμες που αυξάνουν την ανταγωνιστικότητα της επιχείρησης, του κλάδου, της χώρας, της περιοχής, στις διεθνείς αγορές. Στις επιστήμες αυτές κυριαρχεί, προφανώς, η πεποίθηση ότι ιδέες, γνώσεις, καινοτομίες, ό,τι προκύπτει από την έρευνα και μπορεί να εφαρμοστεί στην παραγωγή, είναι και αυτό που θα πρέπει να επιδιώκεται με όλα τα μέσα.

Στη σύγχρονη οικονομική θεωρία της ανάπτυξης μεγάλη σημασία και ευρύτερο περιεχόμενο έχει αποκτήσει ένας παλαιός όρος, στον οποίο τα κλασικά οικονομικά στήριζαν μεγάλο μέρος της έρευνας της απόδοσης και της παραγωγικότητας μιας οικονομίας. Ο όρος αυτός είναι η Total Factor Productivity [TFP], η συνολική παραγωγικότητα συντελεστών. Ο Elhanan Helpman (*The Mystery of Economic Growth*, 2004) στηριζόμενος σε έρευνες και υπολογισμούς δικούς του και άλλων οικονομολόγων διαπιστώνει ότι οι πλούσιες χώρες έχουν υψηλότερα κατά κεφαλήν εισοδήματα διότι διαθέτουν περισσότερο κεφάλαιο ανά εργαζομένο, η παραγωγή είναι δηλαδή έντασης κεφαλαίου, έχουν καλύτερα εκπαιδευμένη την εργατική δύναμη και παρουσιάζουν υψηλότερα επίπεδα TFP. Είναι σημαντικό, γράφει ο Helpman, ότι περισσότερη από τη μισή διακύμανση στο κατά κεφαλήν εισόδημα προκύπτει από τις διαφορές στην TFP. Εκείνο, λοιπόν, που ενδιαφέρει τα σύγχρονα οικονομικά είναι να αποκτήσουν καλύτερη γνώση και κατανόηση των δυνάμεων 'που διαμορφώνουν τη συνολική παραγωγικότητα συντελεστών'. Είναι γνωστό ότι ο Karl Marx ήταν εκείνος που βοήθησε να ξεπεραστούν οι αντιπαραθέσεις για τη σημασία των συντελεστών παραγωγής στο παραγόμενο αποτέλεσμα δείχνοντας ότι 'η πρώτη παραγωγική δύναμη είναι ο άνθρωπος'. Αυτή την ιδέα του ανθρώπου ως της πρώτης παραγωγικής δύναμης διεύρυνε η οικονομική θεωρία μέχρι του σημείου που η εργατική δύναμη του ανθρώπου εμπλουτίζεται σε τέτοιο βαθμό από τη συμμετοχή της στις παραγωγικές διαδικασίες ώστε μεταβάλλεται σε 'συνολικό ανθρώπινο κεφάλαιο' [aggregate human capital]. Σε αυτή την αντίληψη του ανθρώπινου κεφαλαίου συνέβαλε η διαπίστωση της συνεχούς, της επί τω έργω μάθησης [learning by doing] και της απόκτησης δεξιοτήτων που προέρχονται από τη συντελούμενη συσσώρευση γνώσης. Την αποφασιστική διεύρυνση της έννοιας του ανθρώπινου κεφαλαίου, έτσι όπως γίνεται αποδεκτή και

χρησιμοποιείται ιδιαίτερα στις εν τη ευρεία εννοία κοινωνικές επιστήμες, πέτυχε μαζί με άλλους ο Gary Becker (*Human Capital*, 1975 και *A Treatise of the Family*, 1981/1993), ο οποίος βλέπει το περιεχόμενό της να μην εξαντλείται στην απόκτηση γνώσεων που συμβάλλουν στην αύξηση της παραγωγικότητας της εργατικής δύναμης αλλά την ορίζει πολύ ευρύτερα:

> εκπαίδευση, άσκηση στους ηλεκτρονικούς υπολογιστές, δαπάνες για ιατρική φροντίδα και μαθήματα για τις αρετές και την ευγένεια συνιστούν επίσης κεφάλαιο, με την έννοια ότι βελτιώνουν την υγεία, αυξάνουν τα εισοδήματα και προσθέτουν στην εκτίμηση για τη λογοτεχνία που μπορεί να έχει ο άνθρωπος σε όλη τη διάρκεια της ζωής του.

Γίνεται εμφανές ότι σε αυτόν τον ευρύ ορισμό του ανθρώπινου κεφαλαίου εξέχουσα θέση κατέχει η υγεία αλλά και η καλλιέργεια του ανθρώπου. Η τελευταία επιτυγχάνεται βεβαίως με την ανθρωπιστική παιδεία που (οφείλει να) του παρέχεται. Είναι ακριβώς η 'μόρφωση' που συνδέεται με τις εν τη ευρεία εννοία ανθρωπιστικές και κοινωνικές επιστήμες και κάνει πιο αποδοτικό και το on-the-job-training και το learning-by-doing.

Αυτή η σύγχρονη αντίληψη του ανθρώπινου κεφαλαίου αποκτά ιδιαίτερη σημασία στη New Growth Theory και στην ιδέα της ενδογενούς ανάπτυξης [endogenous growth] που κυρίως τη συγκροτεί. Και είναι ενδιαφέρον, όσο και δηλωτικό της 'στενότητας' της αντίληψης των ίδιων των δημιουργών θεωριών μεγάλης εμβέλειας –στην περίπτωσή μας του Romer–, ότι συχνά αδυνατούν να καταλάβουν τα συνεπαγόμενα ακριβώς αυτών των θεωριών τους. Οι αιτίες είναι πολλές, σχετίζονται δε με τις ελλείψεις τους στη γνώση... του Hölderlin, του Beckett ή και του Καβάφη για τα καθ' ημάς. Με την απαιτούμενη συντομία, ο Romer στις εργασίες του που τον έκαναν γνωστό και συνέβαλαν στη θεμελίωση της 'νέας θεωρίας της ανάπτυξης', δείχνει με ποιον τρόπο 'ενδογενοποιείται' η αύξηση της απόδοσης των συντελεστών στη συνάρτηση παραγωγής. Είναι η γνώση που προκύπτει από τις κάθε είδους δραστηριότητες, προπάντων όμως από την έρευνα, που 'εισέρχεται' στη συνάρτηση παραγωγής, όχι όμως ως περιρρέουσα σε μια κοινωνία ή εποχή αλλά ως ενσωματωμένη στους φορείς της γνώση. Το γεγονός αυτό της 'ενσωμάτωσης' της γνώσης στους φορείς της συνιστά το 'συνολικό ανθρώπινο κεφάλαιο' που δεσπόζει σε μια κοινωνία, εποχή κ.λπ. και με τον χρόνο συσσωρεύεται σε ένα 'συνολικό απόθεμα ανθρώπινου κεφαλαίου' [total stock of human capital]· αυτό ακριβώς το απόθεμα ανθρώπινου κεφαλαίου είναι εκείνο που ωθεί την ανάπτυξη μιας χώρας. Ανθρώπινο κεφάλαιο, λοιπόν, ως προϊόν γνώσης, εμπειρίας, αλλά και παιδείας, μόρφωσης που δεν αποκτάται μόνον στις sciences και το engineering αλλά κυρίως μέσω της παιδείας έτσι όπως ο Διαφωτισμός την έχει ορίσει: ως κριτική. Είναι αυτονόητο ότι η κριτική δεν παραδίδει τα

όπλα εμπρός στη γνώση που παράγεται αλλά υποβάλλει στις αρχές της και το περιεχόμενο και τα αποτελέσματα της γνώσης, προπάντων εκείνης της εργαλειακής μορφής γνώσης που εξαντλείται στην παραγωγή συγκριτικών πλεονεκτημάτων για τον αγώνα επικράτησης στον διεθνή ανταγωνισμό.

Την ευρεία έννοια του ανθρώπινου κεφαλαίου ως τεχνική γνώση αλλά και/προπάντων ως καλλιέργεια αξιοποίησαν οι κοινωνικές επιστήμες και τη διεύρυναν σε κοινωνικό κεφάλαιο. Στις εργασίες των James Coleman, Robert Putnam, Pierre Bourdieu αλλά και του Francis Fukuyama το ανθρώπινο κεφάλαιο –στη διευρυμένη του μορφή ως γνώση, δεξιότητες αλλά και καλλιέργεια (παιδεία)– πολλαπλασιάζεται σε κοινωνικό κεφάλαιο και ανάγεται σε καθοριστικό συντελεστή όχι μόνον της αυξημένης παραγωγικότητας αλλά και της εύρυθμης –ό,τι αυτό και αν σημαίνει– λειτουργίας της κοινωνίας. Το κοινωνικό κεφάλαιο, στη διαμόρφωση του οποίου οι σχέσεις εμπιστοσύνης (Vertrauen, Trust) παίζουν αποφασιστικό ρόλο, καθίσταται σημαντικός φορέας ορθολογικότητας στην κοινωνία και την οικονομία και αυτό διότι: κοινωνίες με υψηλό 'συνολικό απόθεμα κοινωνικού κεφαλαίου' επιτρέπουν μια σε τέτοιο βαθμό εξοικονόμηση σπάνιων πόρων, μειώνουν δηλαδή το συναλλακτικό κόστος τόσο πολύ, ώστε να τους επιτρέπεται να εξασφαλίσουν και κοινωνική πρόοδο και οικονομική ανάπτυξη και ευημερία. Για να λάβουμε υπόψη μας και την επέτειο της κατάρρευσης των καθεστώτων του υπαρκτού σοσιαλισμού, η Σοβιετική Ένωση δεν υστερούσε στο πεδίο της επιστημονικής γνώσης· υστερούσε όμως δραματικά στο πεδίο παραγωγής κοινωνικού κεφαλαίου. Ο Robert Putnam σε πλήθος εργασιών του (*Making Democracy Work* 1993, *Bowling Alone* 2000 κ.ά.) δείχνει πώς και υπό ποιες συνθήκες η ύπαρξη κοινωνικού κεφαλαίου μειώνει τις ευκαιρίες εκδήλωσης αντικοινωνικών συμπεριφορών τύπου 'λαθρεπιβάτη' ενώ η έλλειψη κοινωνικού κεφαλαίου εντείνει την ανταγωνιστικότητα και πληθαίνει τις ευκαιρίες εκδήλωσης αυτών των αντικοινωνικών συμπεριφορών. Στην τεράστια πια βιβλιογραφία που προκάλεσαν οι δημοσιεύσεις του Putnam και των άλλων (ενώ μετά την έκδοση του πρώτου βιβλίου του Putnam τα άρθρα με αντικείμενο το κοινωνικό κεφάλαιο μόλις έφταναν τα περίπου 100, το 2008 μια έρευνα στις καταχωρίσεις social capital στο Google έδειξε ότι ξεπερνούν τα 3 εκατομμύρια!), αίσθηση προκαλεί ο προβαλλόμενος από διαφορετικές πλευρές ισχυρισμός ότι η καθυστέρηση και η έλλειψη οικονομικής ανάπτυξης στις χώρες της περιφέρειας οφείλονται περισσότερο στην έλλειψη κοινωνικού κεφαλαίου η οποία μειώνει την TFP. Τελικά, στην αδύνατον πλέον να ελεγχθεί βιβλιογραφία για το κοινωνικό κεφάλαιο, καταδεικνύεται ότι αυτό δεν είναι κάτι που παράγουν οι πλούσιες χώρες αλλά ότι πλούσιες είναι εκείνες οι οποίες ακριβώς το διαθέτουν. Το συμπέρασμα το οποίο αβίαστα βγαίνει από αυτούς τους συλλογισμούς είναι ότι, περισσότερο από κάθε άλλου είδους επένδυση

στην έρευνα και την παραγωγή, αυτό που προέχει είναι η επένδυση στον άνθρωπο ως τον κύριο φορέα κοινωνικού κεφαλαίου. Η επένδυση αυτή μπορεί να ωθήσει τις αναπτυξιακές διαδικασίες, ιδιαίτερα στις χώρες εκείνες οι οποίες εκκινούν από ένα χαμηλότερο επίπεδο ανάπτυξης, δηλαδή διαθέτουν μικρότερο απόθεμα ανθρώπινου κεφαλαίου. Είναι πρόδηλο ότι σε αυτή την κατηγορία χωρών ανήκει και η Ελλάδα και ότι ιδιαίτερα εδώ θα πρέπει να στραφεί η προσοχή στη διαμόρφωση αυτού του είδους ανθρώπινου κεφαλαίου που δεν θα είναι μονοσήμαντα προσανατολισμένο στις ανταγωνιστικές ανάγκες της αγοράς, εγχώριας και διεθνούς, αλλά, χωρίς να αγνοεί το αναγκαίο στοιχείο της ανταγωνιστικότητας, θα λαμβάνει υπόψη το υποχρεωτικό στοιχείο της ολοκληρωμένης προσωπικότητας για το οποίο αρμόδιες είναι οι εν τη ευρεία εννοία κοινωνικές επιστήμες, στις οποίες βεβαίως κατατάσσονται και οι πνευματικές και οι πολιτισμικές επιστήμες.

Ο ρόλος των κοινωνικών επιστημών στις σύγχρονες κοινωνίες και οικονομίες της γνώσης είναι ακριβώς εκ των ων ουκ άνευ για τη συμπλήρωση των κενών που δημιουργεί η διαφαινόμενη τάση προσανατολισμού του ενδιαφέροντος της έρευνας στην εργαλειακή εκδοχή των επιστημών. Όταν στην αρχή αυτών των 'Προλεγόμενων' έθετα το συγκριμένο πρόβλημα εμπιστοσύνης στον πρόεδρο της Deutsche Bank ο οποίος δεν ξέρει τον Hölderlin, εννοούσα ότι το ίδιο ισχύει για τον πρόεδρο οποιασδήποτε τράπεζας, ισχύει για οποιονδήποτε πολιτικό, επιστήμονα, μάνατζερ κ.λπ. Προσωπικά δεν έχω εμπιστοσύνη σε κανέναν επώνυμο ή αναγνωρισμένο έλληνα επιστήμονα όταν αυτός/αυτή δεν ξέρει ...Καβάφη. Και βέβαια ο Καβάφης και οι άλλοι της χορείας του, Έλληνες και ξένοι, δεν διδάσκονται στις sciences και στο engineering αλλά στις ανθρωπιστικές και κοινωνικές σπουδές. Και είναι αυτές οι σπουδές που κατάλληλα οργανωμένες μπορούν να διαμορφώσουν τις προϋποθέσεις καλλιέργειας εκείνου του τύπου ανθρώπινου κεφαλαίου που θα πολλαπλασιαστεί και θα διευρύνει το κοινωνικό κεφάλαιο. Αυτό ακριβώς αναδεικνύεται σε μια συγκριτική έρευνα της εξέλιξης του κοινωνικού κεφαλαίου σε 9 αναπτυγμένες χώρες (R. Putnam, επιμ., *Gesellschaft und Gemeinsinn*, 2001) το γεγονός δηλαδή ότι η αύξηση του κοινωνικού κεφαλαίου στις χώρες αυτές επηρεάστηκε καθοριστικά από τη μεταπολεμική διεύρυνση της παρεχόμενης πανεπιστημιακής εκπαίδευσης και στις φτωχότερες τάξεις. Τα αποθέματα κοινωνικού κεφαλαίου που στις αναπτυγμένες και τις αναπτυσσόμενες χώρες σταδιακά δημιουργούνται, συνιστούν ένα δυναμικό που όλο και λιγότερο μπορεί να συμφιλιωθεί και να ανεχθεί καταστάσεις τις οποίες η εργαλειακή αντίληψη της εξέλιξης, της προόδου, του ανταγωνισμού και της επιδίωξης επιτυχίας στόχων στερούμενων ποιοτικών κριτηρίων έχει δρομολογήσει. Θα εξαρτηθεί στο μέλλον από τον όγκο και την ποιότητα αποθεμάτων κοινωνικού κεφαλαίου σε διεθνές επίπεδο μέχρι ποιου σημείου αυτές οι εργαλειακές αντιλήψεις θα μπολιαστούν με

κριτικές αντιλήψεις που θα τις αναπροσανατολίσουν σε στόχους όχι μόνον εφικτούς αλλά και λειτουργικούς για όλους. Παραγωγή ανθρώπινου κεφαλαίου που θα πολλαπλασιαστεί σε κοινωνικό κεφάλαιο οικουμενικά αποτελεί το ζητούμενο της εποχής, είναι αυτό στο οποίο από καταβολής τους οι κοινωνικές επιστήμες στοχεύουν (βλ. *Επιστήμη και Κοινωνία* 16/2006).

Η προετοιμασία αυτού του αφιερώματος στην έρευνα και την καινοτομία συνέπεσε με την όλη διαδικασία ψήφισης του νόμου για την έρευνα της προηγούμενης κυβέρνησης και με μια άλλη διαδικασία, για τη χωροταξική και γνωστική αναδιάταξη του ερευνητικού ιστού της χώρας. Και οι δύο αυτές προσπάθειες απέτυχαν. Και όσον αφορά την πρώτη, ολοκληρώθηκε μεν με την ψήφιση ενός νόμου, αυτός όμως δεν κατέστη δυνατό να εφαρμοστεί λόγω των αντιδράσεων των πανεπιστημίων και των ερευνητικών κέντρων. Η δε δεύτερη, η οποία αποφασίστηκε ερήμην των ερευνητικών κέντρων και των ερευνητών, δεν προχώρησε στην ολοκλήρωσή της λόγω του άδοξου τέλους της προηγούμενης διακυβέρνησης. Εκείνο που χαρακτήρισε και τις δύο αυτές προσπάθειες μεταρρύθμισης της υποβαθμισμένης έρευνας στην Ελλάδα ήταν να συμβιβαστεί η συνεχώς μειούμενη συμμετοχή της Ελλάδας στη χρηματοδότηση της έρευνας με τις χωρίς επεξεργασμένους στόχους και προοπτική θεσμικές παρεμβάσεις. Έτσι, όπως συμβαίνει σε αυτές τις πρόχειρες και χωρίς σχέδιο δραστηριότητες, η σκοπούμενη εξοικονόμηση πόρων –διότι για αυτό επρόκειτο– αποβαίνει σε βάρος του ασθενούς κρίκου που, και σε αυτή την περίπτωση, είναι η έρευνα στις κοινωνικές επιστήμες. Τελικά η de facto κατάργηση του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών (ΕΚΚΕ) αποσοβήθηκε, δεν αποκαταστάθηκε όμως η τύχη της κοινωνικής έρευνας η οποία εξακολουθεί 'να αντιμετωπίζεται ως περιττή και σπάταλη –εφόσον δεν προκαλεί το άμεσο ενδιαφέρον του ιδιωτικού τομέα...' (Θ. Μαλούτας, ΕΚΚΕ).

Στο συνέδριο του Παρατηρητηρίου Έρευνας και Διαλόγου για τα ελληνικά πανεπιστήμια, με τίτλο Quo Vadis Universitas (Αθήνα 27-29 Μαρτίου 2008), ο Maurice Godelier, καθηγητής ανθρωπολόγος, υποστήριξε ότι εάν ο George W. Bush, η αμερικανική διοίκηση και ο στρατός είχαν ρωτήσει τους ανθρωπολόγους δεν θα αποτολμούσαν τον πόλεμο στο Ιράκ 'διότι εκεί κυβερνούν οι φυλές, που δεν μπορούν να νικηθούν με τα μέσα της σύγχρονης τεχνολογίας'.

Ο θεματικός πυρήνας του διπλού αυτού τεύχους (22-23) της επιθεώρησης *Επιστήμη και Κοινωνία* είναι αφιερωμένος ακριβώς στο τόσο επίκαιρο όσο και δύσκολο θέμα της Έρευνας και της Καινοτομίας. Οι συντελεστές αυτού του περιοδικού θέλουν η συζήτηση αυτή να συνεχιστεί και στα επόμενα τεύχη, τονίζουν δε την ανάγκη να αναδειχθεί η ιδιαιτερότητα του ρόλου των κοινωνικών επιστημών στην εποχή της κοινωνίας και της οικονομίας της γνώσης σε ένα ολοκληρωμένο, παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον.

Στο κείμενο του *Θωμά Κονιαβίτη* παρουσιάζονται σε ολοκληρωμένη μορφή τα προβλήματα που συνοδεύουν την κοινωνική έρευνα και προβάλλεται ιδιαίτερα η σχέση της με την πολιτική. Στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος του συγγραφέα βρίσκεται η μέθοδος, έτσι όπως αυτή χρησιμοποιείται στην εμπειρική (αναλυτική) κοινωνιολογία. Κεντρική του έννοια είναι η 'κοινωνική μηχανική' στο πλαίσιο της οποίας 'ορθολογικοποιείται' η πολιτική και 'πολιτικοποιείται' η έρευνα. Ο Κονιαβίτης δείχνει πειστικά τον επικαθοριστικό ρόλο της πολιτικής στην έρευνα ακόμη και διεθνών οργανισμών οι οποίοι, πολλές φορές, υποχρεώνονται να ακολουθούν τις πολιτικές των εθνικών κυβερνήσεων –και όπως αναδεικνύει πειστικά η ανάλυση, αυτό μπορεί να αποβεί σε βάρος και της έρευνας και της πολιτικής. Η προβληματική που θίγει ο συγγραφέας αποκτά ιδιαίτερη σημασία στην εποχή μας οι συντεταγμένες της οποίας δεν καθορίζονται μονοσήμαντα από τις επιδιώξεις των αναπτυγμένων χωρών της Δύσης αλλά συνδιαμορφώνονται, σε μεγάλο βαθμό, από τα συμφέροντα των αναδυόμενων οικονομιών.

Ο *Αχιλλέας Μητσός* δείχνει την εξέλιξη της πολιτικής για την έρευνα σε ευρωπαϊκό επίπεδο και διαπιστώνει την αποτυχία της αγοράς να εξασφαλίσει βέλτιστες ερευνητικές δραστηριότητες, γεγονός που ωθεί στην αναγνώριση της έρευνας ως δημόσιου αγαθού και την κατ' ακολουθία ανάληψη της ευθύνης παραγωγής του από τα κράτη-μέλη και την Ευρωπαϊκή Ένωση. Ο συγγραφέας υποστηρίζει με επιχειρήματα γιατί είναι αποδοτικότερο η πολιτική έρευνας να διαμορφώνεται σε ευρωπαϊκό και όχι σε εθνικό επίπεδο και φέρνει το παράδειγμα των 'ευρωπαϊκών δημόσιων αγαθών' –τα οποία βέβαια μόνον σε ευρωπαϊκό επίπεδο μπορούν να παραχθούν– και τις οικονομίες κλίμακας που τα συνοδεύουν.

Παρά τη σχετικά υποτονική ερευνητική δραστηριότητα που διαπιστώνεται από όλες τις πλευρές, η Ελλάδα διαθέτει ένα αξιόλογο ερευνητικό δυναμικό το οποίο πρέπει να αξιοποιηθεί και να ενισχυθεί ώστε να συμβάλλει στην οικονομική ανάπτυξη της χώρας. Ο *Αστέρης Χατζηπαραδείσης* δείχνει ότι, τουλάχιστον από τις αρχές της δεκαετίας του 1980, αρχίζει να εφαρμόζεται στην Ελλάδα μια συστηματική πολιτική έρευνας η οποία όμως πολύ απέχει από το επίπεδο στο οποίο έχει φτάσει η αντίστοιχη πολιτική στις άλλες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Πέρα από ορισμένες βελτιώσεις τις οποίες ο συγγραφέας θεωρεί απαραίτητες, σημαντικό είναι να εμπλακούν συστηματικά και οργανωμένα και τα ΑΕΙ στην έρευνα. Ο Χατζηπαραδείσης θίγει και το γεγονός της απουσίας των ελληνικών ιδιωτικών επιχειρήσεων και παραπέμπει στη Συνθήκη της Λισαβόνας στην οποία μεγάλο μέρος της ευθύνης για τη γεφύρωση του χάσματος που χωρίζει την Ε.Ε. από τις ΗΠΑ ανατίθεται ακριβώς στην ερευνητική δραστηριό-

τητα την οποία οφείλουν να αναπτύξουν και να χρηματοδοτήσουν οι ευρωπαϊκές ιδιωτικές επιχειρήσεις.

Στις τεχνολογίες πληροφορικής και επικοινωνιών (ΤΠΕ) που έχουν δρομολογήσει τα τελευταία 20 χρόνια τεράστιες δομικές αλλαγές στις οικονομίες της γνώσης σε παγκόσμιο επίπεδο, αναφέρεται η μελέτη του *Άγγελου Τσακανίκα*. Οι αλλαγές αυτές, που αφορούν κυρίως τις παραγωγικές επιχειρήσεις, διαχέονται σε όλους τους κλάδους της οικονομίας, προκαλώντας ένα ρεύμα εκσυγχρονισμού που τελικά επιδρά πολλαπλασιαστικά στο σύνολο της οικονομίας, εθνικής και διεθνούς. Από μια έρευνα πεδίου σε 800 επιχειρήσεις από δέκα τομείς της ελληνικής οικονομίας, ο συγγραφέας καταλήγει στη διαπίστωση ότι με τις επενδύσεις σε ΤΠΕ αυξάνονται οι καινοτομικές πιθανότητες ενώ η ύπαρξη και η εκπαίδευση εξειδικευμένου προσωπικού διευκολύνει τις καινοτομικές διεργασίες και αυξάνει την αποδοτικότητα των επιχειρήσεων.

Ο *Γιάννης Καλογήρου* και η *Αιμιλία Πρωτόγερου* αποτιμούν, στη δική τους μελέτη, την ερευνητική δραστηριότητα των ελλήνων επιστημόνων και τη συμμετοχή τους στα ανταγωνιστικά προγράμματα της Ευρωπαϊκής Ένωσης και καταλήγουν σε διαπιστώσεις που και θλίβουν και χαροποιούν. Οι ελληνικές δαπάνες για την έρευνα, δημόσιες και ιδιωτικές, εξακολουθούν να παραμένουν οι χαμηλότερες και μεταξύ των 15 και μεταξύ των 27 χωρών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η εξέλιξη μάλιστα του ποσοστού επί του ΑΕΠ που διατίθεται για την έρευνα βαίνει προς μείωση. Από την άλλη πλευρά, η παρουσία των ελλήνων ερευνητών στην ευρωπαϊκή ερευνητική κοινότητα ξεχωρίζει· παρουσιάζεται μάλιστα ιδιαίτερα αποτελεσματική στα ανταγωνιστικά προγράμματα όπου οι Έλληνες επιτυγχάνουν ποσοστά πολύ υψηλότερα του συγκριτικού αριθμού τους. Αισιοδοξία επίσης προκαλεί το γεγονός ότι η συμμετοχή των Ελλήνων στην παραγωγή γνώσης αυξάνεται, όπως αποδεικνύει ο αριθμός των δημοσιεύσεων ελλήνων επιστημόνων σε αναγνωρισμένα επιστημονικά περιοδικά.

Στις προσπάθειες των γερμανικών πανεπιστημίων να γεφυρώσουν το χάσμα που τα χωρίζει από τα μεγάλα πανεπιστήμια των ΗΠΑ, αναφέρονται οι *Άγγελος Γιαννακόπουλος* και *Κώστας Μάρας* παίρνοντας ως παράδειγμα τις πρωτοβουλίες αριστείας που δρομολογήθηκαν στη Γερμανία και εκτιμώντας τα πρώτα αποτελέσματα της εφαρμογής τους. Οι συγγραφείς βλέπουν με πολύ κριτική ματιά όλες αυτές τις διεργασίες οι οποίες, όπως εκτιμούν, απέχουν πολύ από το να πλησιάσουν τον στόχο τους, δηλαδή την ανάδειξη και την επιλογή των 'αρίστων'. Οι Γιαννακόπουλος και Μάρας αναφέρονται σε συγκεκριμένες αποτυχίες επιλογής άριστων πολιτικών, αμφισβητούν δε και την ίδια την έννοια της αριστείας αφού, όπως δείχνουν, δεν υπάρχει συμφωνία μεταξύ των επιστημόνων τι ακριβώς συνιστά αριστεία· ισχυρίζονται μάλιστα ότι αποτελεί μια 'κοινωνική κατασκευή' που

εξυπηρετεί μάλλον καταστάσεις και πολιτικές οι οποίες εκφεύγουν των επιστημονικών κριτηρίων. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η συσχέτιση της αριστείας με τις απαιτήσεις του New Public Management που επιχειρούν οι συγγραφείς.

Η μελέτη του *Ανδρέα Παπαστάμου* καλύπτει ένα ξεχασμένο κομμάτι της ιστορίας των πανεπιστημίων. Πρόκειται για τη σχέση πανεπιστημίου και οικονομικών κρίσεων. Μόνον όταν τα πανεπιστήμια άρχισαν να συνδέονται με την αγορά, άρχισαν να υφίστανται και τις επιδράσεις των οικονομικών κρίσεων. Ο συγγραφέας αναφέρεται στο παράδοξο να περικόπτονται οι δαπάνες για την έρευνα όταν, επί των ημερών μας, όλοι αναγνωρίζουν ότι μόνον με την ενίσχυση της έρευνας και την παραγωγή καινοτομιών θα γίνει δυνατόν να ελεγχθούν οι οικονομικές κρίσεις. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η πιθανολόγηση στην οποία προβαίνει ο Παπαστάμου για την εμφάνιση δύο νέου τύπου πανεπιστημίων στο μέλλον: ενός που θα παρέχει πολύ εξειδικευμένη γνώση για την κάλυψη των τρεχουσών αναγκών της αγοράς και ενός άλλου που θα παρέχει διεπιστημονική γνώση με αισθητή την παρουσία των επιστημών του ανθρώπου και σκοπό την ανάδειξη της ανθρώπινης δημιουργικότητας σε καθημερινό αίτημα.

Εκτός του θεματικού πυρήνα δημοσιεύονται δύο ακόμη κείμενα:

Στη μελέτη της *Αθηνάς Μιράσγεζη* επανέρχεται –επικαιροποιημένη με αναφορές στην πρόσφατη εμπειρία– η πανάρχαια αναζήτηση της ατομικής ελευθερίας ως αυτονομίας σε καταστάσεις που κυριαρχούνται είτε από την αυθαιρεσία είτε από την παρουσία της εξουσίας και του νόμου. Σημείο αναφοράς είναι ο 'τραγικός ήρωας' ο οποίος διαχρονικά θυσιάζει την ελευθερία του μέσα στην πόλη στον βωμό της υπεράσπισης της προσωπικής του αυτονομίας. Από τον Προμηθέα μέχρι τον σημερινό αναρχοαυτόνομο πολίτη επανέρχεται το πρόβλημα της υπεράσπισης της αυτονομίας εκείνων που την επιδιώκουν εναντίον κυβερνητών, νόμων και παραδόσεων που τους την αρνούνται. Το 'τραγικό' σημείο που αναδεικνύεται στις αναλύσεις της συγγραφέως έχει να κάνει με την αντίφαση στην οποία εμπλέκεται ο άνθρωπος που αποζητά την αυτονομία του: να είναι τελικά, στο εσωτερικό του, ελεύθερος από καταναγκασμούς τρίτων και του εξωτερικού κόσμου και ταυτόχρονα δέσμιος της δικής του επιθυμίας για αυτονομία.

Η δομολειτουργική θεωρία του Talcott Parsons η οποία δέσποζε κατά τις δεκαετίες του 1950 και του 1960 στα αμερικανικά πανεπιστήμια και με κάποια καθυστέρηση επηρέασε και τα ευρωπαϊκά, προβάλλεται από τον *Βασίλη Μαγκλάρα* σε μια νέα ανάγνωση. Στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος του συγγραφέα βρίσκονται δύο από τις βασικές έννοιες της συστημικής θεωρίας γενικά: η έννοια της ισορροπίας και η έννοια της κοινωνικής διαφοροποίησης. Ο Μαγκλάρας διαπιστώνει την κυριαρχία μιας λειτουργιστικής παραμέτρου που είναι παρούσα και διατρέ-

χει όλο το τεράστιο έργο του Parsons και η οποία καθιστά το μοντέλο που συγκροτείται δυσκίνητο και γι' αυτό δύσκολα επιδεχόμενο αλλαγών και ρήξεων.

Ηλίας Κατσούλης

Το επόμενο τεύχος 24 (άνοιξη 2010) θα είναι αφιερωμένο στη θεματική ενότητα 'Διαβούλευση'.

Η επιθεώρηση *Επιστήμη και Κοινωνία*
έχει δική της ιστοσελίδα.
Επισκεφθείτε μας στη διεύθυνση
http://www.media.uoa.gr/sas/

Τη γλωσσική επιμέλεια αυτού του τεύχους είχε η Τίνα Πλυτά.